

УДК 316.6

М.В. Шедловська

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОЗНАЧЕННЯ ТА ТИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті запропоновано авторське означення екологічної свідомості, розглянуто основні типи екологічної свідомості: антропоцентричний, природоцентричний та екоцентричний. Також запропоновані авторські типи (альтруїстичний, нейтральний та прагматичний) та підтипи екологічної свідомості.

Ключові слова: свідомість, екологічна свідомість, типи екологічної свідомості, природа, людина, суспільство.

Поняття "екологічної свідомості" все частіше зустрічається на сторінках наукових та публіцистичних видань, що є цілком виправданим в умовах сучасної екологічної ситуації. Екологічна проблематика все більше актуалізується як тема для обговорення серед представників влади, членів недержавних громадських організацій, зокрема й екологічної спрямованості, широких кіл науковців та пересічних мешканців.

Якщо говорити про досвід соціологічної науки, то й тут починає формуватися певна традиція у вивченні даної категорії. Якщо раніше екологічна соціологія зверталася в першу чергу до екологічних проблем, то нині її предметне поле значно розширюється, на провідні позиції виходять поняття, котрі ще донедавна вважались об'єктами дослідження інших наук, сюди можна зокрема й віднести поняття "екологічна свідомість". Зважаючи на актуальність даної тематики, метою нашої статті буде – простежити основні підходи до означення свідомості, окреслити основні типи екологічної свідомості, які існують на даний момент, а також запропонувати авторське її означення та більш розширену класифікацію.

Якщо говорити про поняття екологічної свідомості, то перш за все варто зазначити, що досліджувана категорія мало представлена в довідковій літературі, значно частіше зустрічаємо поняття самої свідомості, визначення якого часто запозичене з інших гуманітарних наук. Так, свідомість як суб'єктивна реальність є предметом дослідження зокрема філософії та психології. Філософія розглядає свідомість як пізнання на різних рівнях – від безпосередніх чуттєвих форм до абстрактно-логічних, а також суспільну свідомість, її передумови, форми, розвиток. Психологія у свою чергу досліджує психологічні механізми формування свідомості, її структуру, місце і роль у психологічній структурі особистості. Звертаючись до досвіду соціології, можна вважати, що тут розглядається конкретна свідомість різних соціальних

верств населення, груп, колективів. Так, соціологічні словники акцентують увагу на тих чи інших типах свідомості, мова йде, до прикладу, про індивідуальну (свідомість конкретної особистості, що належить до певної спільноти) та групову (сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів, настроїв, волевиявів, притаманних певній групі) свідомість [3; 4; 8], масову (сукупність різноманітних поглядів, уявлень, настроїв, соціальних почуттів, емоцій тощо, що поділяються великими соціальними спільнотами: народами, класами) [6], нормативну (усвідомлення соціальних норм як обов'язкових до виконання вимог, стандартів діяльності, слідування яким є необхідною умовою включення індивідів у соціальні спільноти) та буденну (вид суспільної свідомості, що виділяється за способом осягнення дійсності) [4], утопічну (свідомість, у якій утопія стає домінантною формою переживання, споглядання та дії) [7], моральну (включає в себе як емоційно-вольові, так і пізнавальні компоненти. Моральна свідомість здійснює оцінку вчинків – чужих і своїх, з точки зору добра і зла) [3] і т.д.

Таке акцентування на тих чи інших типах свідомості цілком зрозуміле, адже соціологія, на відміну від психології чи філософії, керуючись принципом конкретності, акцентує увагу на конкретній свідомості, тобто полем зацікавлення соціології не є загальний контекст (як у філософії) чи конкретні особливості (що можемо спостерігати в психології), а саме інтерес до функцій та ролі того чи іншого конкретного явища в суспільстві. Висновками з наявних джерел може бути те, що під екологічною свідомістю можна розуміти певну частину свідомості, яка безпосередньо або опосередковано пов'язана з діадичним відношенням "людина – природа".

Ознаками того чи іншого типу свідомості можуть бути різноманітні характеристики: об'єкт свідомості (індивідуальна, групові і т.д.), метод освоєння дійсності (буденна, утопічна і т.д.), характер впливу (нормативна, моральна тощо), сфера функціонування (економічна, політична, релігійна та власне екологічна свідомість і т.д.) тощо. Таким чином, узагальнюючи вище сказане, можна говорити про те, що екологічна свідомість постає як один із можливих різновидів свідомості та може проявлятися на різноманітних рівнях.

Щодо дефініції феномену екологічної свідомості, то ми пропонуємо таке: *екологічна свідомість – це сукупність певних поглядів, думок та емоцій, що відображають специфічний спосіб ставлення до природи, в основі якого лежить відповідне співвідношення конкретних потреб суспільства/групи/людини та природних можливостей.* (Цим визначенням будемо користуватися в подальшому при виокремленні основних типів екологічної свідомості.)

Таким чином запропоноване визначення не виходить за рамки класичної тріади у визначенні свідомості через когнітивний компонент (психічне відображення природного, соціального, штучного та внутрішнього середовища), емотивний (ставлення до цього середовища) та конотивний компоненти (поведінковий – саморефлексія та саморегуляція в навколишньому середовищі, стратегії та технології взаємодії).

Визначення екологічної свідомості є надзвичайно важливим аспектом при дослідженні екологічної проблематики, окрім того не менш важливим є й виокремлення її основних типів, адже саме відповідно до них будуються різноманітні концепції, котрі дозволяють безпосередньо розробити методи вивчення особливостей екологічної свідомості.

На сьогодні виокремлюють три типи екологічної свідомості, котрі пов'язані з перевагами тієї чи іншої частини середовища – людини, природи чи їх взаємодії (В. Ясвін, В. Панов, О. Рудоміно-Дусятська, В. Скребець, А. Львовичкіна) [2; 5]:

1. *Антропоцентрична екосвідомість* (людина визнається найбільшою цінністю, а природа – лише її власність, котра повністю їй підпорядкована, відбувається повне ігнорування прав природи в процесі задоволення людських потреб);

2. *Природоцентрична екосвідомість* (найбільшою цінністю є природа, людство ж повинно бути цілком і повністю їй підпорядкованим, в основі повинно лежати самообмеження та самопожертвування на благо природи);

3. *Екоцентрична екосвідомість* (гармонійний взаємозв'язок, взаємодія та взаєморозвиток людини та природи).

Частина науковців виокремлюють ще й архаїчний тип екологічної свідомості, котрий сформувався в часи, коли ще не існувало протиставлення світу людини та світу природи, тому відповідно людина не ставилася до природи як об'єкта своїх потреб та цілей. Існують й інші типології екологічної свідомості, проте більшість з них зводяться саме до вище описаної тріади "людина – природа – гармонія".

Варто згадати й іншу класифікацію екологічної свідомості, котра базується на принципі логічного квадрата. На основі ціннісно-практичного відношення носіїв екологічної свідомості та в залежності від ступеня об'єктивно правильних уявлень та поглядів на стан екологічних проблем виділяють чотири типи екологічної свідомості [1]:

1. Особи з позитивно-активним ставленням до природи, котрі наділені об'єктивно вірними знаннями та уявленнями й активно беруть участь у раціоналізації взаємодії суспільства та природи.

2. Особи з негативно-активним ставленням до навколишнього середовища, ті, котрі вважають екологічну безпеку надуманою (або перебільшеною) і своєю діяльністю завдають шкоди природі.

3. Особи з позитивно-пасивним ставленням до природи, поінформовані про екологічні ризики, але нічого не роблять для їх усунення, ті, хто вважає, що від їх участі нічого не залежить.

4. Особи з негативно-пасивним ставленням до природного середовища, це ті, хто зазвичай недостатньо проінформований про екологічні ризики, але й не має безпосереднього стосунку до погіршення якості довкілля.

Проте поглиблене дослідження цього феномену потребує розроблення більш детальної типологізації екологічної свідомості, що ми й спробуємо зробити нижче, зважаючи на сучасні суспільні реалії.

Отож виділимо та спробуємо описати такі типи екологічної свідомості, котрі на нашу думку найбільш повно відображають соціальну дійсність у цій сфері:

1. *Усвідомлено-діяльнісний* тип екологічної свідомості (ЕС) – характерний для осіб, котрі мають достатній рівень знань, навичок та вмінь, які вдало застосовують у повсякденному житті та професійній діяльності. Характер відносин "людина – природа" при даному типі ЕС є суб'єкт-суб'єктним. Таким типом ЕС можуть бути наділені як представники НУО, в т.ч. екологічної спрямованості, так і звичайні мешканці, які активно долучаються до акцій, спрямованих на захист природи, як їх організатори або учасники – наприклад, озеленення чи прибирання паркових або лісових зон і т. ін. Сюди можемо віднести такі підтипи: активний (діяльність стає сенсом професійного та щоденного життя) та пасивний (діяльність не як життєве кредо, а в залежності від обставин, конкретних подій, наприклад усунення наслідків урагану чи повеней тощо).

2. *Усвідомлено-егоїстичний* тип екологічної свідомості – характерний для осіб, котрі мають достатній рівень знань, навичок та вмінь, але не застосовують їх ні в повсякденному житті, ні у професійній діяльності. Характер відносин "людина – природа", притаманний даному типі ЕС, є суб'єкт-об'єктним, де природа постає об'єктом споживання та життєдіяльності людини. Носії даного типу ЕС добре розуміють наслідки своїх дій, але невпинно продовжують наслідувати поведінку споживача, використовуючи природні можливості лише заради власної вигоди.

3. *Усвідомлено-відсторонений* – представники даного типу ЕС мають достатній набір умінь та знань стосовно екологічної тематики, але свідомо нічого не роблять для захисту довкілля, маючи для цього можливості, але не маючи бажання чи мотивації до дій. Характер відносин "людина – природа" за цього типу ЕС є об'єкт-об'єктним.

4. *Обмежено-діяльнісний* – притаманний мешканцям сільських місцевостей, людям, котрі не мають достатнього рівня знань, але на основі власного досвіду діють в інтересах природи, так, наприклад, сільські жителі, на відміну від багатьох міських мешканців, не будуть збирати лісову ягоду спеціальними інструментами, котрі дозволяють швидше збирати, але виривають ягоду з корінням, адже після таких відвідин лісу багато ягідників нищиться назавжди). Представники цього типу ЕС також можуть ділитися на активних та пасивних. Характер відносин "людина – природа", притаманний даному типі ЕС, є також суб'єкт-суб'єктним.

5. *Обмежено-егоїстичний* – представники такого типу ЕС діють виключно заради власних інтересів, при цьому вони не володіють знаннями про шкідливість їхніх вчинків, вміннями та навичками, котрі допомогли

б їм цього не робити. Характер відносин "людина – природа" при цьому типові ЕС є суб'єкт-об'єктним, де природа постає об'єктом людських цілей та потреб, тобто природне середовище виступає виключно об'єктом діяльності людини.

Підсумовуючи вищесказане, враховуючи реалії сучасного українського суспільства, можна виділити три основні типи екологічної свідомості: альтруїстичний (характер відносин суб'єкт-суб'єктний), нейтральний (характер відносин об'єкт-об'єктний) та прагматичний (характер відносин суб'єкт-об'єктний).

Таким чином, ми спробували описати основні типи екологічної свідомості. Головним критерієм при визначенні їх було взято наявність знань, умінь та навичок, котрі тим чи іншим способом дотикаються до взаємозв'язку "людина – природа".

Запропоновану типологізацію схематично можна зобразити таким чином.

Таблиця 1

Типи екологічної свідомості

<i>Альтруїстичний тип</i> екологічної свідомості (характер відносин суб'єкт-суб'єктний)		<i>Нейтральний тип</i> екологічної свідомості (характер відносин об'єкт-об'єктний)	<i>Прагматичний тип</i> екологічної свідомості (характер відносин суб'єкт-об'єктний)	
<i>Усвідомлено-діяльнісний</i>	<i>Обмежено-діяльнісний</i>	<i>Усвідомлено-відсторонений</i>	<i>Усвідомлено-егоїстичний</i>	<i>Обмежено-егоїстичний</i>
<i>Активний</i> <i>Пасивний</i>	<i>Активний</i> <i>Пасивний</i>			

Складна екологічна ситуація, котра склалася на даний час у всьому світі, і зокрема в Україні, зумовлена пануванням саме прагматичного типу екологічної свідомості та відповідних різних її підтипів, з погляду яких природа є об'єктом людських цілей та потреб, навколишнє середовище є лише власністю людини, котрою вона може вільно розпоряджатися, незважаючи на значну шкоду, яку чинить при цьому. Подальший нормальний розвиток людства можливий лише за умови розширення альтруїстичного типу екологічної свідомості, відповідної зміни у ставленні до природи та її багатств, переосмислення місця і ролі людини у відносинах "людина – природа", гармонізація їх взаємозв'язку та взаємодії, формування екологічної особистості та екологічного суспільства. А це можливо лише за рахунок соціального конструювання екологічної свідомості через поширення і засвоєння екологічно значимої інформації, відповідної зорієнтованості інституту освіти та виховання, пробудження громадських ініціатив. Адже екологічні проблеми – це проблеми не

лише навколишнього середовища, але й надзвичайно важливі суспільні проблеми, проблеми буття людини.

1. *Васильева В.Н.* Современное экологическое сознание: пути и средства формирования / В.Н.Васильева, М.А.Торгунакова // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – № 3. – С. 132–142.
2. *Дерябо С.Д.* Экологическая педагогика и психология / С.Д.Дерябо, В.А.Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996.
3. Энциклопедический социологический словарь / под ред. Г.В.Осипова. – М. : ИСПИ РАН, 2005.
4. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д.М.Гвишиани, Н.И.Лапина. – Политиздат, 1989. – 479 с.
5. *Львовичкіна А.М.* Основи екологічної психології : навч. посіб. / А.М.Львовичкіна. – К. : МАУП, 2004. – С. 64–80.
6. Социологический справочник / под ред. В.И.Воловича. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 382 с.
7. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / під ред. В.І.Воловича. – К. : Укр. центр духов. культури, 1998. – 736 с.
8. Учебный социологический словарь с английскими и испанскими эквивалентами / под ред. С.А.Кравченко. – М. : Экзамен, 2001. – 512 с.

Отримано 29.12.10

М.В. Шедловская

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ТИПЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

В статье предлагается авторское определение экологического сознания, рассмотрены основные типы экологического сознания: антропоцентрический, природоцентрический и эоцентрический. Также предложены авторские типы (альтруистический, нейтральный и прагматический) и подтипы экологического сознания.

Ключевые слова: сознание, экологическое сознание, типы экологического сознания, природа, человек, общество.

Sheldovska M.V.

DEFINITIONS AND TYPES OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS

This article proposes author's definition of environmental awareness, the main types of environmental consciousness: anthropocentric, nature-and ekocentric. The author also offers types (altruistic, neutral and pragmatic) and subtypes of environmental awareness.

Key words: consciousness, environmental awareness, the types of environmental awareness, nature, people, society.